

to'liqlik, uslubiy betaraflik kabi tamoyillarga tayanib yaratiladi. Jumlar tuzishda har bir so'z tushunarli bo'lishi va aniq ma'noni ifodalashga bo'yundirilishi lozim.

Tashkiliy hujjatlarning akasriyati va farmoyish hujjatlaridan buyruqlar lokal normativ hujjat hisoblanadi. Lokal normativ hujjatlarning matn tuzilishi boshqa turdagi boshqaruv hujjatlaridan biroz farqlanadi. Chunki ular normativ-huquqiy hujjatlar kabi sof qonunchilik uslubida yoziladi. Lokal normativ hujjatlarda zaruratga qarab hujjat matnida qo'llanilayotgan atama (termin), tushuncha yoki birikma hujjatning kirish qismida izohlansa, boshqa turdagi boshqaruv hujjatlarida qavs ichida izohlab beriladi.

Shuningdek, hujjat matnida (asosan buyruqlarda) lavozimli shaxsning ismi familiyasi lavozimidan keyin qavs ichida berilishi, yuklanayotgan topshiriqning aniq shaxsga emas, shu lavozimni egallab turgan xodimga tegishli ekanligini anglatadi.

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, hujjat matnida qo'llanilgan har qanday so'z, tushuncha yoki birikma axborot tashishga xizmat qiladi. Axborot tashishga xizmat qilmaydigan so'z, tushuncha yoki birikmalarni matnda qo'llamaslik lozim. Tashkiliy va farmoyish hujjatlari ham yuqoridagi umumiy talablar doirasida tuziladi.

Adabiyotlar

1. Aminov M. va boshqalar. Davlat tilida ish yuritish. Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti -2021. 23-24-betlar.
2. Ish yuritish: Kasb-hunar kollejlari uchun darslik /A.A.Hasanov, R.A.Ishmuxamedova; O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta-maxsus ta'lim vazirligi o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi markazi. — T.: «Voriz nashriyot» MCHJ, 2007. - 20-bet.
3. Ruzaqulov J. Ish yuritish hujjatlarning semantik klassifikatsiyasi: <https://cyberleninka.ru/article/n/ish-yuritish-hujjatlarning-semantik-klassifikatsiyasi>.
4. <https://lex.uz/docs/-5378966>.
5. <https://www.lex.uz/docs/-863120>: 140-son 29.03.1999. O'zbekiston Respublikasi davlat hokimiyati va boshqaruv organlarida ish yuritish va ijro nazoratini tashkil etish bo'yicha normativ hujjatlarni tasdiqlash haqida.
6. <https://www.norma.uz/oz/bizning-sharhlar/korhonaning-lokal-hujjatlari-tugri-rasmiylashtiramiz>.

REZYUME. Mazkur maqolada o'zbek tilida hujjatchilik tizimida tashkiliy va farmoyish hujjatlarining o'ziga xosliklari, lingvistik xususiyatlari, ularning matn tuzilishi, o'zaro o'xshash va farqli jihatlari tahlil etilgan, bajaradigan vazifalari ko'rib chiqilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье анализируются языковые особенности организационных и управленческих документов узбекского языка, их текстовая структура, взаимные сходства и различия, а также рассматриваются их функции.

SUMMARY. This article analyzes the distinctive features and linguistic characteristics of organizational and administrative documents within the Uzbek language documentation system. It examines their textual structure, similarities, and differences, as well as the functions they perform.

TEKST KOMPONENTLERIN BAYLANISTIRISHI QURALLAR

G.Dosjanova – filologiya ilimleri kandidati, docent

Berdaq atindagi Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

Tayanch so'zlar: leksik takror, olmoshlar, xiazmatik konstruksiyalar, zamon va makon birliklari, kesimlik shakllar, partsellyatli tuzilmalar, kirish so'zlar, bog'lovchilar.

Ключевые слова: лексический повтор, местоимения, хiazматические конструкции, парцелляты, единицы обозначающие место и время, формы сказуемых, вводные части, синонимы, союзы и т.д.

Key words: lexical repetition, pronouns, chiasmatic constructions, parcellets, units denoting place and time, predicate forms introductory clauses, synonyms, conjunctions, etc.

Tekst ayriqsha til birligi bolip tekst lingvistikasi tara-winin tiykarqi izertlew obyektii esaplanadi. Til biliminde tekstke berilgen anqlamalar har qiyli. Oris tilinde I.Galperinniin pikirinshe, tekst qanday da bir juwmaqlangan xabardi bildirip, onin magliwmat beriw, kogeziya, kontinim, boleklar avtosemantiyasi, retrospekciya ham prospekciya, modalliq, integraciya ham tamamlanganliq siyaqli segiz kategoriyasin korsetedi [4:20]. Biziinshe, tekst bir neshe gaplerdin putinliginen duzilip, juwmaqlangan xabardi bildiriwshi til birligi. Tekst quramindagi gapler oz ara har qiyli sintaksislik baylanis qurallari jardeminde biringedi. Olarga leksikalik takirar, almasiqlar, xiazmatikalik konstruksiyalar, waqit ham orindi bildiriwshi birlikler, bayanlawishliq formalar, kiris agzalar ham t.b. leksika-grammatikalik birlikler kiredi. Sintaksislik baylanislardn bul turi qospa gap komponentleri arasindagi grammatikalik baylanisqa uqsap ketedi, tek quramalasqan turde juzege shigadi. Qospa gaplerde sintaksislik baylanis predikaciya arasinda juzege shigadi. Tekstte bolsa sintaksislik baylanis bir putin gapler, quramali sintaksislik putinlikler, abzaclar, bolimler, baplar arasinda juzege kelip, onin mazmunliq ham strukturaliq birligin tamiyinleydi [8:15]. Demek, tekst quramindagi gapler tek strukturaliq jaqtan emes, al mazmunliq jaqtan da bir-birine saykes keliwin talap etedi. Qaraqalpaq tiliniin sintaksisine arналган sabaqliqta teksti baylanistiriwshi birliklerdin toمندegi turleri korsetiledi: 1. Leksikalik takirar. 2. Sinonimlik qatnas. 3. Almasiqlar. 4. Kiris gap ham kiris agzalar. 5. Daneckerler [3:273].

Korkem tekst komponentlerin baylanistiriwda toمندegi leksikalik-grammatikalik qurallar jiyyi qollaniladi.

Bayanlawish formaları tekst putinligin tamiyinleytuuin tiykarqi qurallardn biri. Misali: Dogerekte hesh kim *korinbeydi*. Jazdn qiziqi da *otip ketti*. Atizlar bosap qalğanliqtan adamlardn gawirlisi da *esitilmeydi*. Mashinalar da uli-

tasirli bolip jollardi *shağıtqandi qoydi*. Alista gawdiyıp juşetuın kombaynlar da *korinbeydi* [1:7].

Teksttiin qurılısındaǵı gáplerdi bir-biri menen baylanistiriwda eń kóp qollanılatuǵın birliklerge almasıqlar kiredi. Bunda almasıqlardıń atlıq, kelbetlik, sanlıq, rawish siyaqli manili sozler ornında qollanılı alıwı ayırıqsha áhmiyetke iye boladı:

Grushin úndemedi.

–Ernazar,-dedi álle nemirde ol qaytadan janlanıp. – Kewline kelmese, kokeyimde payda bolgan bir boljawımdı aytqım keledi. Bileseń be, *men seni birinshi korgende-aq, házirde túr-túsinnen, ózindi* tutıw qábiletlerińnen, súyek qurılısınan álle qanday bir qızıq hádiyse bayqaǵandayman. Shın kewlim *sizlerde* – qaraqalpaqlarda Orta Aziyanıń basqa xalıqlarına qaraǵanda ayırma bar siyaqlı.

Ernazar *onıń* boljawların bir jaǵınan marapat tutsa, ekinshi jaǵınan, qońsılas, bir túbirles túrkiy tilde sóyleytuǵın xalıqlardan ayırǵanına ishi ashırıqıraǵanın búrkew ushın mıyıp tarttı. –*Seni ózime* jaqınlatqanıń namısına tiydime?-dedi Grushin onıń qıyalın uǵıp [5:77]. Bul tekst quramındaǵı dáslepki komponentte Grushinniń Ernazar ham qaraqalpaq xalqı haqqında pikirleri beriledi. Keyingi misallarda Ernazardıń kózqarasları keltirilgen. Usılay súwretlew arqalı avtırdıń sezimleri tolıq jetkerilgen. Teksttegi baylanıstı toمندegi sozler tolıq tamiyinleydi. *Grushin – ol, sizlerde – qaraqalpaqlarda, Ernazardı – seni* almasıqları ózlerinen aldın kelgen gáplerdegi atlıq sozlerdin ornına qollanılğan ham tekst komponentleri arasindagi baylanıstı bekkemlegen.

Leksikalik takirar. Birinshi gápte qollanılğan sóz, sóz dizbegi yaki gáplerdin keyingi komponentler quramında takirarlanıp qollanılıwı arqalı tekst qalıplesiwi mumkin. Korkem sóz sheberi leksikalik takirardan aytilip atırǵan pikirdi ayırıqsha korsetiw, tastıyıqlaw, kenirek sıpatlaw maqsetinde paydalanadı [3:30]. Bul arqalı teksttiin

tásirsheliği artadı. Tómenдеgi tekste grammatikalıq jaqtan bir túrдеgi sózler tákirarlanıp, parallel baylanıstı júzege keltirgen: Áy, meniń qutlı dalam, *házir* jıyın-terimnen keyin dem alıp atırsań. *Házir* bul jerlerde adamlardıń dawısı esitilmeydi. *Sen* óz qoynında ónip-ósken nesiybelerdi adamlarǵa berip bolǵannan keyin ayaq-qolın bawırına alǵan hayallardaı bolıp kósilip jatastań. *Sen* ele adamlar súrimge shıǵaman degenshe usı taqilette dem alıp jata bereseń. *Házir* bul átirapta *sen* hám *men* barman. Basqa heshkim joq. *Sen* meniń barlıq ómir tariyxımdı bileseń [1:123]. Bul tekste ana jer hám onıń gózzalıǵı, jer qushaǵında jatırǵan óz jaqların eske alıwları haqqında ayılǵan. Bul súwretlew arqalı avtordıń sezimleri tolıq jetkerilgen.

Geyde leksikalıq tákirar tekste hár qıylı sintaksislik xızmette keliwi múmkin: Ziyapattıń kúnin-náwbetin *áǵa* *biy* belgileydi. Ol búgingi ziyapatta kimge birinshi tamaq asatsa, sol kelesi náwbetke sózsiz tayarlanadı. *Áǵa biy* eskertken múddetke heshkim qosımsha xabar kútpay keliwi tiyis. Eger tazadan qosılıwshılar bolsa, ziyapat waqtında *Áǵa biyge* jolıǵıp, arızın aytadı [5:14].

Bul quramalı sintaksislik pútinlik quramında *áǵa biy* sózi hár túrli sintaksislik xızmette kelip, tekst komponentleriniń óz ara sintaksislik baylanısın támiyinlewde qatnasqan. Birinshi hám ekinshi gáplerde *áǵa biy* sózi baslawısh, *áǵa biyge* sózi tolıqlawısh xızmetin atqarǵan.

Tákirardıń alliteraciya, assonans, anafora, epifora hám t.b. bir neshe túrleri bar bolıp, olar tekst quramında stilistikalıq xızmet atqaradı.

Xiazmatikalıq konstrukciyalar járdeminde baylanısıw. Xiazm tiykarınan eki gápten ibarat tekst túrinde ushırasadı. Xiazm «X» háribi túrinde belgili bolǵan stillik qural. Birinshi qatar ózgerissiz ekinshi qatarda qaytalanadı. Seslik hám poetikalıq jaqtan bekkem kompoziciya júzege keledi. Bunda jazıwshınıń tiykarǵı maqseti ekinshi gápte berilgen boladı. Birinshi gáp ekinshi gápten ańlatılǵan mánini asıra súwretleydi. Mısalı:

Berdimurat xalıq – xalıq Berdaqı [2:15]. Xiazm poeziyada tómendegi xızmetlerdi atqaradı: 1. Stillik-semantikalıq xızmet. Bunda eki komponent mazmunı jaǵınan qarama-qarsı boladı, yaki kerisinshe, bir-birin tolıqtıradı. 2. Ekspressivlik xızmet. Bunda oqıwshı yaki tınlawshıǵa zawıq baǵıshlaw, pikirdi tez hám uzatıp waqt saqlap qalıw názerde tutıladı. Xiazmdı júzege keltiretuǵın bólekler óz ara ornı jaǵınan almasqanda intonaciya da soǵan tán rawishte almasıp baradı [9:76].

Orın hám waqıttı bildiriwshı birlikler teksti qalıplestiriw hám onıń komponentlerin baylanıstırıwǵa sebepti boladı. Kórkem shıǵarmadaǵı waqıya-hádiyseler belgili bir waqıtta júzege shıǵadı. *Búgin azanda qıstıń birinshi qarı jawdı. Qar júda ájayıp bolıp jawdı. Keyin bultlar tarqap, aspan kók-kónbek túske endi.* Birinshi gápte *búgin, azanda* lekseması tábiyat qubılısı haqqındaǵı xabarǵa bildirgen. Keyingi gáplerde bayanlanǵan qubılıslar tap sol waqt birliginde izbe-izlikte ámelge asqan. Yaǵnıy: azanda - *qar jawdı* - *bultlar tarqap, aspan kók-kónbek túske endi.*

Orındı bildiretuǵın sózler de teksti qalıplestiriwshı qural bola aladı. Ádette, jazıwshılar waqıya bolatuǵın orındı tolıq suwretlewge háreket etedi. Orın mánili leksema

keltirildi me, álbette, onıń kórinisin de bayanlaydı. Mısalı: *Awıldan shıǵıwdan-aq qadımgı toǵay baslanatuǵın edi. Meñlimurat áǵa ekewimiz usı toǵaylardıń arası menen kiyatırmız. Kóldiń jiyegine kelgende taqırlıq shatırashtay bolıp kórindi* [6:263]. Parcellyatlar arqalı birigiw. Awızeki tilde, tekste geyde qarım-qatnasqa baylanıslı pútin bir gápte úzilis júz beredi. Sóylewshi tınlawshıǵa qanday da bir waqıya haqqında xabar berip atırǵanda, mine sol xabar ishindegi eń áhmiyetli pikirdi basqalarınan ajıratıp, óz aldına aytıwǵa háreket etedi. Bul qayta ataw, awızeki tilde intonaciya, pauza, logikalıq pát sıyaqlı qurallar járdeminde ámelge asırılsa, tekste parcellyatlı dizbekler – tekst komponentlerin ekspressivlik-stilistikalıq maqsetke qaray qayta tártiplew arqalı payda boladı. Mısalı: *Men paytaxtta oqıyman. (1). Nókiste (2). Universitette (3).*

Ataw gápler ataw sepligindegi atlıq yamasa atlıqlasqan sózler arqalı bildirilgen qanday da bir waqıya-hádiyse yaki predmettiń bar ekenligin tastıyıqlap, atap kórsetedi. Ataw gápler kontekstten bólek, dara túrinde qollanılmaydı. Ataw gáp penen kelgen gápler ataw gápke mániles bolǵan ish-háreket waqıylardı bayanlap, onıń mazmunın tolıqtıtırıp, keńeytip keledi. Mısalı: *Báhár! Pútkil dalanı jasıl lipasqa bólep turǵan kók shópik.*

Sinonim sózler tekst komponentleriniń sintaksislik qatnasın bildiriwde ayrıqsha áhmiyetke iye. Hámme *qatın-qalash* tın ishinde súrmeleklesip, biriniń izinen biri jetisip keldi. Jańa tuwǵan ay kórine sala batıp ketken edi. Lekin, *hayallar* tınnıń qaranǵılıǵına qaraǵan joq [10:27]. Keltirilgen tekste sinonim sózler bar ekenligin kóremiz: *qatın-qalash* – hayal. Tekst komponentleriniń sanı tórtew bolıp sinonim sózler olardıń barlıǵında jumshalıp, komponentlerdiń óz ara sintaksislik baylanısın támiyinleydi.

Kiris sózler tektiń komponentlerin baylanıstırıw xızmetin atqaradı. Kiris aǵzalar, tiykarınan sóylewshiniń ózi bildirgen pikirge hár qıylı qatnasların ańlatadı: *Birinshiden*, másirip ketkenlikten usılardıń ózin tutıw qıyın boldı, *ekinshiden*, Esbergen bulardıń on segizge shıqqanına isengisi kelmey pısıǵına júrdi [11:224].

Teksttiń qalıplesiwinde dánekerler de áhmiyetli xızmet atqaradı. Dánekerler xızmetine qaray ekige bólinedi: a) gáplerdiń óz ara qatnasın támiyinlewshi dánekerler; b) abzaclar qatnasın támiyinlewshi dánekerler. Dánekerler tekste abzaclarıń semantikalıq hám sintaksislik baylanısların támiyinlewshi qural xızmetin de qosa atqaradı.

Solay etip, tilimizde tekst komponentlerin baylanıstırıwda leksikalıq tákirar, sinonimler, almasıqlar, kiris aǵzalar, dánekerler ónimli qollanıladı. Sóylewshi tınlawshıǵa qanday da bir waqıya haqqında xabar berip atırǵanda, mine sol xabar ishindegi eń áhmiyetli pikirdi basqalarınan ajıratıp, óz aldına aytıwǵa háreket etedi. Bul qayta ataw, awızeki tilde intonaciya, pauza, logikalıq pát sıyaqlı qurallar járdeminde ámelge asırılsa, tekste parcellyatlı dizbekler, xiazmatikalıq konstrukciyalar arqalı júzege shıǵadı. Tekst komponentlerin baylanıstırıwshı qurallar tek kórkem tekste emes, al teksttiń barlıq túrleri, atap aytqanda ilimiy, publicistikalıq, rásmiy is qaǵazlar stiline tán tekstlerde de ushırasadı.

Ádebiyatlar

1. Айтматов Ш. Повестьлер. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1979.
2. Бердақ. Сайланды шығармалары. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1997.
3. Дáwлетов А., Дáwлетов Е., Qudaybergenov М. Házirgi qaraqalpaq ádebiy tili. Sintaksis. – Nókis: «Bilim», 2009.
4. Гальперин И. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: «Наука», 1981, 20-б.
5. Қайыпбергенов Т. Түсиниксизлер. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1979.
6. Қайыпбергенов Т. Шығармалары V томлығы. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1980.
7. Qurbonova М., Yuldoshev М. Matn tilshunosligi. – Toshkent: «Universitet», 2014.
8. Мамажонов А. Текст лингвистикаси. – Ташкент: «Фан», 1989.
9. Muhamedova S., Saparniyozova M. Matn lingvistikasi. – Toshkent: «Universitet», 2011.
10. Нызанов М. Душпан. – Нөкис: «Билим», 2014.
11. Сейтов Ш. «Халқабад». I китап. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1977.

REZYUME. Maqolada matn komponentlarini bog'lovchi vositalar haqida so'z yuritgan. Kesim shakllari, olmoshlar, leksik takror, xiazmatik konstruksiyalar, zamon va makon birliklari, partsellyatli tuzilmalar, kirish so'zlar, bog'lovchilarning matn komponentlarini bog'lashdagi xizmatlari badiiy asarlardan olingan misollar asosida tahlil qilingan.

РЕЗЮМЕ. В статье речь идет о средствах соединения составных частей текста. Здесь проанализированы примеры соединения компонентов текста с помощью различных форм сказуемого, местоимений, лексических повторов, хиазматических конструкций, синонимов, союзов и вводных частей, взятых из литературных произведений.

SUMMARY. The article is about the means of linking components of the text. Here the role of various forms of the predicate, pronouns, lexical repetitions, chiasmatic constructions synonyms, conjunctions and introductory clauses in linking the components of the text is given by analysing examples from literary work.

QORAQALPOQ TILIDAGI SINONIM FRAZEMALARNING BADIY ADABIYOTDAGI USLUBIY XUSUSIYATLARI

O.A.Xaytbayev – assistent o'qituvchi

Ajiniyoz nomidaqi Nukus davlat pedaqoqika instituti

Tayanch so'zlar: frazeologik birlik, frazema, kiritma, ayirma, uslubiy bo'yqodirlik, sema, graditsiya, semantik-stilistik frazeologik sinonimlar.

Ключевые слова: фразеологизм, фразема, включение, вычитание, стилистическая окраска, сема, градиент, семантико-стилистические фразеологические синонимы.

Key words: phraseology, phraseme, inclusion, subtraction, stylistic coloring, Seme, gradient, semantic and stylistic phraseological synonyms.

Tatar yozuvchisi A.Gilyazov asarlarida ishlatilgan frazeologizmlarni alohida tadqiq qilgan Z.Karimova sinonim-frazeologizmlarning to'rt tipini ko'rsatadi. Bular: semantik, stilistik, semantiko-stilistik va absolyut. *Somsere koelu, karasina batu, kara koop* kabi frazeologizmlarning yomon kayfiyat, g'am-g'ussa, falokatni oldindan sezish kabi ma'nolarni ifodalashi, lekin ularning ma'no qirralariga ko'ra farqlanishi ta'kidlanadi. Birinchisi insonning yomon kayfiyatda ekanligini bildirsa, uchinchi katta g'am-g'ussa, falokatni sezish ma'nosini bildiradi.

Kontekst bilan bog'liq har bir frazeologizmning o'ziga xos uslubiy yuklamasi mavjud bo'lib, ba'zan biri ikkinchisining o'rnini bosa olmaydi.

Semantik-stilistik frazeologik sinonimlar, bir-birlaridan ham ma'nosi bilan, ham uslubiy xususiyatlari bilan farq qiladiganlari ko'proq uchraydi. Ular, asosan, qahramonning psixologiyasini tasvirlashda foydalaniladi: *jigin chigara, utken bez bulup, bagirne kimeru, takate koru* kabi. Yozuvchi qahramon hayotidagi burilish nutqtasini tasvirlar ekan, bir qancha sinonimlarni gapning uyushiq bo'laklari kabi ketma-ket qo'llanadi. Matnda emotsionallik, ekspressivlik bunday qo'llanishda borgan sari ortib boradi.

Absolyut sinonimlarda esa semantikasi ham, stilistik bo'yloqlari ham bir xil: *jil da ismi, yafraq ta selkenmi* kabi [1:15].

Qoraqalpoq adibi Sh.Seyitov o'zining go'zal badiiy asarlari, ulardagi o'ziga xos tasvir vositalari bilan boshqa ijodkorlardan ajralib turadigan yozuvchi. U haqda filologiya fanlari doktori B.Yusupova shunday yozadi: "Sh.Seyitov asarlarining tili juda boy badiiy ijodiy vositalar to'plamining yig'indisi asosida paydo bo'lgan, ularning barcha imkoniyatlaridan mahorat bilan foydalanilgan obrazli, badiiy til, xalq tarixining so'z vositasida chizilgan badiiy kartinasi bo'lib hisoblanadi. U yozuvchining milliy tilga, so'zga, hatto tovushga bo'lgan juda e'tiborli va nozik didining, chuqur va obrazli fikr-o'ylarining, ta'sirchan ko'z qarashlarining ajoyib lisoniy-badiiy tasviri sifatida ko'zga tushadi. Shuning uchun yozuvchi asarlari o'sha badiiy va obrazli tili bilan o'quvchi e'tiborini beixtiyor o'ziga tortib turadi" [2:104].

Qoraqalpoq adibi Sh.Seyitov "Xalqabad" romanida frazeologik sinonimlardan mahorat bilan foydalangan: "Qarindasim" – dep *gegirdegin sozdi mina jatqan Sayimbet. Biz jurtqa qoydira almay jursek, raykomda otirip "qudayimuiz" ne?!* (Sh.Seyitov). *Gegirdegin sozdi (kekirdagini cho'zdi)* frazemasini "shovqin solib, dabdabali qilib gapirmoq", "qattiq ovoz bilan, o'dag'aylab gapirmoq" semalariga ega. Sayimbetning xarakteri qirralarini ochib berishda, hatto raykomda ishlaydigan qizga ham o'dag'aylab gapirishini, o'zining mansabi undan katta ekanligini pisanda qilish ma'nolarini anglatish uchun o'rinli foydalangan.

– Men bir narsege tusinbey turman?

– *Qane-ye, Madiyar, ne narsa? – Sekretar iyejin sozdi* (Sh.Seyitov).

Misolnisi *iyegin sozdi* frazemasini orqali qahramon nutqida o'zini katta olish, boshqalarni mensimaslik ohangi ifodalanishi bilan birga uning gapirishini kutish, unga navbat berish ma'nolarini ham bildiradi.

...baqanaqi Sayimbet: "Ne ushin jabdilesemiz, aldi menen soni bilip alayiq?" dep sozdi taqi bolip jiberdi. Ispolkom predsedateli Esbergen bul sapari shidamadi:

– *Aytamiz-go, sen, Sayimbet, nege shaqiratuqin qorazday moyinudi soza bereseñ!* (Sh.Seyitov). O'jarlik bilan o'z fikridan qaytmayotgan, rayispolkom raisidan aytgan fikrining isbotini talab qilayotgan Sayimbetning yana aytishishga, gap talashishga g'ashi kelayotgan, o'zining mansabini pisanda qilib, boshqalar unga qarshi gapirishi mumkin emasdek sezayotgan Esbergen Sayimbetning ushbu holatini qichqirishga chog'langan xo'rozga (*shaqiratuqin qorazday*) o'xshatishi orqali tasvirning yana ham aniqligi, ifodaliligi ta'minlangan.

Qoraqalpoq tilida "ortiq darajada vahima uyg'otmoq, qattiq qo'rqitmoq" denotativ semalariga ega bo'lgan *zarresin ushuruw, jan iymen qalmaw, jan-iy-nine ot tusiw* frazemalari sinonim bo'lib keladi: *Sol kóktmegir qalaga bir ketkeninde, "qara oris degen basip kele jatur, onı kórgende sari oristi janım deysiñ! Óziñ bilgen qazaqtar Avғанstan degen jaqqa awғalı jatur" dep, zárremizdi ushuruw keldi.* (Sh.Seyitov). *Qizil Ordağa jaqtan quyında data shawıp kelip: "Uyiñe ot tústi, qazaq!" dep ayğayladı-aw kep, kóktmegirr! Jan iymanıñız qalmadı, ózimiz künde bir xabardan qorqıp, úreylenip otırған nadandarmız, tipti* (Sh.Seyitov). *Qurım shapeklini kóriwden: "allabárakalla, Pedotov aynıǵan eken, izimnen quwǵınshını jibergen eken", dep, jan iymanı qalmaǵan Qurbannıń onday emesligin anıq bilgen soñ, dizine dimár eneyin degen edi, attan hám beter jortadı-á!* (Sh.Seyitov. Xalqabad). Bu frazemalardagi denotativ sema oldingi frazemaga qaraganda kuchliroq. *Soñ, basqalardıñ jan-iy-nine ot tústi, shonjarımız kóship bara jatsa, bizge ne turıs!* (Sh.Seyitov). Mazkur jumladagi *jan-iy-nine ot tústi* frazemasida ma'no oldingilarga qaraganda ham kuchliroq ifodalangan.

Atoqli yozuvchi K.Sultanov mazkur frazemaga sinonim bo'lgan *juregi tas tobesine shıqtı* frazemasini yaratadi. Mazkur frazema belgini oldingilarga qaraganda ham kuchliroq ifodalaydi: – *Ne qılsın. Bedewdey kelinshekseñ. Bári bir, Gitler kelse parsha-parshañdı shıǵaradı. Berlinge aydap áketedi... Sáliymanıñ juregi tas tobesine shıqtı* (K.Sultanov).

Qoraqalpoq tilida insonning toqatsizligini ifodalaydigan bir qancha frazemalar mavjud. Masalan: *Tolbay kópshik penen shıǵanaǵınıń arasınan tana kózlene saǵalap, Jaqannıń bas ushına kelip, saqqa júgingenin, jılıt-jılıt qarap, bir maydan otırǵanın, bárin de kórdi, biraq, dim undemedi, úndemegen sayın Jaqannıń pıtırlap, taqatı*